

לשונות גן

מבוא

מערכת השלחין היתה נפוצה בארץ ישראל הקדומה, ושימשה כאחד התחומים החקלאיים החשובים. הזיקה העמוקה שבין העם לאדמתו ולאורח החיים החקלאי השפיעה רבות על התרבות ועל הלשון, והשתקפה הן בשפת היומיום והן בלשון המליצית. בשורות הבאות ניחד דברים לביאור מספר מושגים וצירופים לשוניים מתחום חקלאות השלחין.

חלקת השלחין ידועה בשם **גן** או **גינה**; ושם זה מתאים הן לגן עדן, שבמובן מסוים ניתן לראותו כעולם ומלואו, והן לגינה קטנה שהקים העני ליד חורבתו. תנובת הגן היתה מגוונת ונמנו בה ירקות, פירות, אילנות, בשמים וגידולים שונים. המונח הבלט לתוצרת הגן הוא **ירק**.

כללית, קשור הגן למעיין, לבריכה, לאמת מים ולערוגות. ישנם פעלים ומונחים שונים המתייחסים בלבדית לעבודת הגן, ואינם משרתים פעולות חקלאיות אחרות.

להלן נציג מעין **מילון** של הגן ושל המלאכות הנעשות בו, ובצידם רשימת ציורים ודימויים שבגין יופים ועוצמתם עומדים, או יכולים לעמוד, כניבים וכפתגמים. אין אנו יכולים לערוב שאכן כולם היו כאלה, ואולי נוצרו לשעה; ובכל זאת, יש עניין להביאם בפני ציבור המתעניינים.

ראוי לציין כי במילונאות העברית המודרנית אין מבליטים די הצורך את הקשר שבין מונחים דוגמת **גן**, **ערוגה** (ודאי לא **בריכה**, **אמת מים** וכו') לחקלאות שלחין¹.

¹ למשל: "**ערוגה**... שורה של אדמה תחוחה שזורעים ונוטעים בה הנטע..." (בן יהודה)
"**ערוגה**... חלקת אדמה בגינה שמעבדים אותה בגודל שונה ובצורה שונה" (אבן שושן)
"**גן**... מקום על פי רב מוקף גדר ונטוע אילנות או ירקות או פרחים למאכל או לתענוג..." (בן יהודה).
"**גן**... מקום גידול עצים שונים ביחוד עצי פרי..." (אבן שושן).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אין תימה שהאוצר הלשוני העשיר המבוסס על הכרת עולם זה נמצא מקופח. פרטים נוספים על חלקיה השונים של מערכת השלחין יוכל כל קורא למצוא במקורות אחרים.² ברשימה לקמן לא התייחסנו לפרדס הקשור בחקלאות שלחין, אלא במקור אחד שבו צויינה השקאתו. נקדיש לו, בע"ה, דיון נפרד.

א. גינה - גן

1. והשקית ברגלך כגן הירק

כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים הוא אשר יצאתם משם אשר תזרע את זרעך **והשקית ברגלך כגן הירק**. (דברים יא י)

הפסוק משווה את ארץ ישראל למצרים תוך שימת דגש על ההבדל החקלאי העקרוני שבין שתי הארצות. מצרים מאופיינת בזריעה בגן הירק, והביטוי **והשקית ברגלך** מתייחס כנראה להתבוססות בבוץ הערוגה או האמה בעת ההשקאה. האם מליצה בפנינו או תיאור ריאלי של פתיחת האמה בעזרת הרגל? דעתנו נוטה למליצה המושתתת על ההתבוססות בבוץ.

מפסוק זה למדו חכמים את שיעור גבולה של ערוגה: "דכתיב 'והשקית ברגלך כגן הירק' מה רגל לטפח - אף גבול נמי טפח" (שבת פ"ה ע"א). בפשטות, רוחבה של הרגל הדורכת בין ערוגה לערוגה בשעת ההשקאה קובע את שיעורו של הגבול. יש טעם לבחון אם יש קשר בין ה'רגל' שבפסוקנו ל'רגל' במובן תעלת השקאה על פי השפה הסורית.³ כך הסביר ליברמן את הביטוי בתוספתא - "ומרגילין אמת המים (של העזרה) עד שנעשית נקייה כחלב"⁴ (תוספתא, פסחים פ"ד, הי"ב).

2. כגן רוה

ובאו ורננו במרום ציון ונהרו אל טוב ה' על דגן ועל תירש ועל יצהר ועל בני צאן ובקר והיתה נפשם **כגן רוה** ולא יוסיפו לדאבה עוד. (ירמיהו לא יא)

בברכת השמים המתוארת כאן משתמש הנביא בדימוי **כגן רוה** שפירושו חלקת שלחין לחה לאחר השקאה. התחושה שהיא מעוררת - שפעה ובכחה.

² י' פליקס, החקלאות בארץ ישראל בימי המקרא, המשנה והתלמוד, ירושלים תש"ן, עמ' 316-269.

³ ש' נאה, הרגל מצווה, בתוך תרביץ סה (ב), תשנ"ו, עמ' 233, הערה 9.

⁴ תוספתא כפשוטה, מועד ד', עמ' 563.

3. וְגִנָּה (=גן) אשר מים אין לה

כי תהיו כאלה נבלת עלה וכגנה אשר מים אין לה
הגנה היבשה - סמל לאבדן ולחידלון, ההיפך מגן רווה.

4. וכגנה זרועיה תצמיח

כי כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח כן אדוני ה' יצמיח צדקה ותהלה נגד כל הגוים.
(ישעיהו סא יא)
הצמחת הזרעים מסמלת שגשוג ושפע. התחושה המועברת היא של צמיחה מהירה ומרשימה, בעקבות המראה של גינת השלחין.

5. לפי הגינה הגנן

כבת כן אמה, כדור כן הנשיא, כמזבח כן כוהניו. כהנא אמרי: לפי הגנה הגנן
(בראשית רבה פ"ד ט', במקור בארמית)
ביטוי זה בא להביע שטיבו (תכונותיו) ומיומנותו של הגנן משתקפים בגינתו; הילד - בהתנהגותו - מצביע על אישיות הוריו, התלמיד על מוריו ועוד.
הגינה הדורשת השקאה ועבודה אינטנסיבית מהווה דוגמה נאה לצורך הנידון, יותר מיחידות חקלאיות אחרות.

6. מי שיש לו גינה ומזבלה והשוכר גינה אכל ציפורים

טוב מי שיש לו גינה ומזבלה ומעדרה ומתפרנס ממנה ממי שהוא נוטל גינות של אחרים במחצה.
במתלא אמרין: דאגר גינה - אכל ציפורין, דאגר גיניין - ציפורין אכיל ליה [השוכר גינה - אכל ציפורים, השוכר גינות - ציפורים אוכלות אותן]. (ויקרא רבה ג' א')
המאמרים מכוונים למטרה אחת - עדיף לעסוק ביסודיות בגינה אחת ולהתפרנס ממנה מלשכור גינות רבות אפילו תמורת מחיר קטן יחסית - במחצה; וכן נאמר במשל - מי ששכר גינה יאכל ציפורים, השוכר גינות רבות ציפורים יאכלו את גינותיו. משל היינו אומרים - תפסת מרובה לא תפסת, תפסת המועט - תפסת!
היסוד הריאלי העומד מאחורי הדברים הוא - המאמץ החקלאי הגדול העומד מאחורי עבודת הגינה הכולל: עידור, זיבול ועוד. מאמץ זה גדול לאין ערוך מעבודה בחלקות בעל.

7. גנתי נעולה והיא מתגניא?

(שהש"ר ד' כ"ד)

גנתי נעולה והיא מתגניא

משחק לשון - גינתי מול מתגניא. הדברים הם דברי הקב"ה ומובאים כפרשנות מדרשית לגן נעול (שיר השירים ד ב). הקב"ה שואל רטורית: איך ייתכן שגינתו - עמו - נעולה ומוגנת, ובכל זאת מתגנים על ידי המצרים שביזום? הפתרון שנתן הקב"ה - יצירת בניהם של ישראל בדיוקנם של אבותיהם, כך שלא יעלה חשד באשר למוצאם.

8. גינה אחת מלאה בכרוב נאה ומשובח... ומצא אותה שהפריגה

...למה הדבר דומה למלך שהיתה לו גינה אחת מלאה בכרוב נאה ומשובח. נכנס לתוכה בין הערבים וראה אותה, ואמר: מה נאה ומה משובח! לבקר אני מוכר אותה לתגרין ואמלא כיסי זהובים. בבקר נכנס לראות ומצא אותה שהפריגה. אמר לה: תיפח רוחך בערב היית נאה ומשובחת, ובבוקר הרי הפרגת. כך אמר האלהים לישראל יובבקר זרעך תפריחי (ישעיהו יז יא). (במדבר רבה ז' ד')

הפריגה - השתנתה לרעה. תן דעתך למשחקי הלשון: תפריחי - הפרגת. וכן - ותיפח רוחך - תפריחי.

המשל הדורש את הפסוק מתאר את השינוי הדרמטי שחל במצבו של עם ישראל לאחר מעמד הר סיני. למעשה מקצין המדרש את השינוי ממדת תורה לחטא העגל ומעבירו ללילה אחד! המשל מבוסס על האפשרות לגדל ירקות משובחים ויקרים בגינה, ועל החשש להתייבשות בהעדר השקאה (ראה לקמן ה' 4).

9. מה המים נמשכים לגנות ופרדסים ולבתי כסאות ומרחצאות...

מה המים נמשכים לגנות ופרדסים ולבתי כסאות ומרחצאות, יכול אף דברי תורה כן? תלמוד לומר: 'כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בס' ופושעים יכשלו בס' (הושע יד ז). (שיהש"ר א' י"ט)

מאמר זה מופיע בסדרת השוואות בין תכונות המים לתכונות התורה, על דרך - תורה נמשלה למים. בדרך כלל הרשימה חיובית, דהיינו תכונות המים מנוצלות להבעת טובה של התורה ומעלותיה. כאן הוצגו שימושים לא מכובדים של המים, ביניהם השקאת גינות הכרוכה בבוץ (גם זבל יש בהן). תשובת המדרש: טיבו של השימוש תלוי במשתמש - הפושע יכול להיכשל ולהכשיל.

האמורא שאמר את הדברים הוא ר' חנינא דקיסרין, שבעירו היו אמות מים שהשקו גינות ושימשו לניקיון ולסניטציה.

10. גינות ירק שהמעין לתוכה... היא עושה כריכין...

..כך, מי גרם לולד שיהיה מצורע, אמו שלא שמרה ימי נידתה. אמורי אבין: משל
לגינת ירק שהמעין לתוכה כל זמן שהמעין לתוכה היא עושה כריכין. כך, כל
מי שהולך אצל אשתו נידה עושה בניה מצורעים (ויקרא רבה ט"ו ה')

כריכין - קמטים וקשרים הנוצרים בצמחים מריבוי המים⁵, ולפי פירוש אחר ירוקה
שעל פני המים שהיא דביקה⁶. כשם שריבוי המים בגינה מעפש את הירקות
ומשחיתם, כך ריבוי הדם בעת הזיווג פוגע בבנים ומביא לצרעת הנראית כעין
קמטים וקליפות. המעין, סמל הפריין, קשור לערוגה - חלק חשוב בגינה וסמל
מיני ידוע (קשורה בזרעים).

נוסח אחר - "לגינת ירק שהמעין היא עושה בוצין..."⁷, כלומר ביצה שנוצרת
בשל הצפת יתר של הערוגות.

ב. ירק

1. טוב ארוחת ירק ואהבה שם

טוב ארוחת ירק ואהבה שם משור אבוס ושנאה בו (משלי טו יז)
ירק נתפס כמאכל עניים. הנחת היסוד הוא כי ארוחה מקרבת בין הבריות. רצונו
לומר, לא טיב המזון קובע את היחס בין הסועדים, אלא הרגש המלווה את
הארוחה.

פתגם זה שימש יסוד למאמרי חז"ל רבים. לעתים משתלב המאמר בדבריהם
בצורה סמויה. למשל: "מעשה בשור אחד שהיו מושכין אותו לקרֶבֶן ולא היה
נמשך. בא עני אחד ובידו אגודה של טרקסימיה והושיטה לו, האכילה וגעש
והוציא מוט ונמשך לקרבן. נראה לבעל השור בחלומו: קרבנו של העני קדמך"
(ויקרא רבה ג' ה').

הסיפור מתבסס על ההנגדה שבין **שור אבוס** המובא כאן לקרבן, לעומת ירק.
הירק של העני, חרף היותו פסול לקרבן, מאפשר את 'תיקון' השור והבאתו
לקרבן, וגם במקרה זה הוכח כי הירק עדיף!

⁵ ערוך השלם, מהדורת קוהוט, **כריך**, עמ' 324.

⁶ על פי מהדורת א' מרקין, עמ' 169.

⁷ מהדורת מרגליות, עמ' של"א.

2. כוחן של נטיעות וזיוון של ירק

לא היה צריך קרא למימר אלא **אל גינת ירק** ואמר **אל גינת אגוז**! אלא מלמד שנתן להם **כוחן של נטיעות וזיוון של ירק** (שהש"ר ו' י"ז)

המדרש מפרש את הפסוק **אל גינת אגוז ירדתי** (שיר השירים ו' יא). לכאורה, נכון יותר לומר **אל גינת ירק** שכן זה היבול הידוע והפשוט של הגינות. זאת ועוד, הפסוק עוסק גם בנחלים (אֲפִי הַנַּחַל) שְׁמִימֵיהֶם נִזְוֹנוֹת גִּינוֹת הַיֶּרֶק.

העם הושווה אפוא גם לזה וגם לזה - לגינת ירק ולאגוז. השבח העולה משילוב זה הוא: **כוחן של נטיעות וזיוון ירק**! זיוון של ירק מתייחס למראה הגינה הירוקה שיש בה מעין זיו וזוהר.

ג. בריכה

מה הבריכה אין אדם יודע מה בתוכה...

עיניך ברכות בחשבון על שער בת רבים (שיר השירים ו' ה). עיניך, אלו זקנים המתמנים על הציבור... **בְּרָכוֹת - מה הבריכה אין אדם יודע מה בתוכה, כך אין אדם עומד על דברי חכמים.** בחשבון - חשבונות שנגמרים בעצה ובחשבון. היכן נגמרין? בבתי מדרשות על שער בת רבים. (מדרש תנאים לדברים י"א י"ג)

הדרשן רואה את הפסוק בשיר השירים כמסמל את החכמים ואת דרך מחשבתם. במסגרת זו באר את הברכות הנזכרות בפסוק כסמל לחוסר היכולת לירד לעומק דעתם של חכמים. סביר להניח שהבריכה שעמדה לנגד עיניהם של המשתמשים בדימוי הזה היתה בריכת השלחין הנפוצה והמוכרת. יש לזכור כי כשמימיה מתרוקנין ניתן בעצם לדעת מה יש בתוכה. זה מגדיל את המסתורין והתמיהה באשר לתוכנה, כשהיא מלאת מים.

ד. אמת המים

כממלא מאמת המים

כמריח באתרוג - המריח נהנה והאתרוג לא חסר, וכממלא מאמת המים, וכמדליק מנר לנר. (שהש"ר א' כ')

לפנינו סדרת דימויים היוצרים מעין פתגם או פתגמים. מדובר בהוצאת דבר מה חיובי (ריח טוב, מים, אור) ממצע בסיסי מסוים, מבלי לגרום לו נזק ולפגוע בכמותו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אמת המים נתפסת כאן כמקור מים אין סופי, שהוצאת מים ממנו אינה פוגעת בו. יש להדגיש כי מדובר **בממלא**, כנראה הוצאת כמות מים קטנה לשתייה אישית. הדברים הם דברי רבי עקיבא המתאר כיצד למד מרבותיו. בניגוד לרבותיו שקיבלו רק מעט מחוכמת קודמיהם, אך 'חיסרו' אותם - כלומר, פגעו בהם באיזו שהיא דרך בתהליך הלימוד - מצליח ר' עקיבא להוציא מהם תורה מבלי לפגוע.

ה. ערוגה

1. על ערוגות צמחה תיבש

והנה שתולה הַתְּצִלָּח הלא כגעת בה רוח הקדים תיבש יבש על עֲרֵגֹת צמחה תיבש. (יחזקאל יז ז)

והנה שתולה - הכוונה לגפן העומדת ביסוד המשל של יחזקאל. הנביא מתאר התייבשות צמחי ערוגה. הביטוי מבוסס על הַנְּגֵדָה. ציפיית הקורא היא שצמחיה יהיו ירוקים ורעננים, אך רוח הקדים מיבשת אותם. התחושה לנוכח המראה הבלתי מלבב הזה היא של הפתעה ושל השתוממות.

2. כערוגה עמוקה שמחזקת את מימיה

הווי כנוד שאין נושא את הרוח, וכערוגה עמוקה שמחזקת את מימיה, וכקנקן זפותה שמשמרת את יינה וכספוג שסופג את הכל... (דרך ארץ רבה פ"א ה"ב)

הלכה זו עוסקת בַּאֲפִיוֹנִים של תלמידי חכמים. ההלכה הראשונה בחיבור הנדון פותחת - **דרכן של תלמידי חכמים**... מובאות שם מספר דוגמות להחזקת תוכן מסוים בקיבולו של כלי או של מכשיר, חלקן ידועות ממקורות אחרים.

ערוגה נתפסת כמחזיקת מים המביאה בככה ותועלת לבעליה. דימוי זה מתקשר עם השפע ועם השגשוג הטמונים בחקלאות השלחין.

3. ואנו נמצאנו כולנו בערוגה אחת

'האלהים מָצָא את עוֹן עבדי' (בראשית מד טז). אל תקרא 'מצא' אלא 'מוצא'. לעולם אין שני אחים כננסין לבית המשתה ביחד, ואנו נמצאנו כולנו בערוגה אחת, בעוון אחד שהיה בידינו. (תנחומא, מקץ י')

זהו חלק מדו-שיח שמקיים המדרש בין יוסף השופט את אחיו על גניבת הגביע, לבין יהודה המשתאה על ידיעותיו המרובות של יוסף בנידון. יהודה מנסה להראות, שהקב"ה מוצא עוון שיש בידם עתה לאחר הגניבה. בדרך כלל אין שני

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אחים נכנסים ביחד לבית המשתה, מפני **עין הרע** (ע"פ תנחומא באבער, מקץ י"ז עמ' 203), אך במקרה זה האחים מאוחדים בשאיפתם להיענש יחדיו ולראות את העוון כעוונם המשותף. לאמר, מול יוסף המנסה למצוא עוון של יחיד, מטעים יהודה כי הקב"ה מוצא בהם עוון משותף בגין אחדותם! היום אנו אומרים - 'כולנו בסירה אחת'!

4. ערוגה מלאה ירק... ומצאה שהפריגה

ובבוקר זרעך תפריחי' (ישעיהו יז יא) - ר' חמא ברבי חנינא ור' שמואל בר נחמן; ר' חמא בן חנינא אומר: לאחד שהיתה לו ערוגה מלאה ירק, השכים בבוקר **ומצאה שהפריגה**. ר' שמואל בן נחמן אמר: לאחד שהיתה לו ערוגה מלאה פשתן, השכים בבוקר ומצאה גבעולים. (ויקרא רבה י"ח ג')

שהפריגה - התקלקלה. מדובר בדרשה של פסוק המציינת את הידרדרותו המהירה של עם ישראל. ההידרדרות נמשלת לגינה מוריקה שבעלה הופתע לראותה בבוקר בקלקולה. מצאנו במדרש שתי דעות במהות הקלקול: האחת, שזרעיה פרחו. אולי זהו משחק לשוני בעלמא, אך ייתכן שמדובר בגידולים לצורך זרעים. השנייה, שהפשתן שנזרע הפך לגבעול נוקשה שלא יצלח למלאכה. דומה, שהדעה השנייה קיצונית יותר שכן כל שנעשה - נכשל. מכל מקום, ברקע שני התיאורים עומדת הערוגה המשגשגת והמוריקה שלפתע מתקלקלת (ראה לעיל, א' 8).

5. כגן שהוא נטוע מערוגה לערוגה כך...

...כך ישראל שתולים בבית ה', ועתיד הקב"ה לקבץ אותם מארבע כנפות, **וכגן שהוא נטוע מערוגה לערוגה** כך ישראל; וכך עתיד הקב"ה לנטוע אותם מארץ טמאה אל ארץ טהורה. שנאמר: 'שתולים בבית ה'...' (מדרש תהילים צ"ב י"א)

הקב"ה משול כגן המעתיק את עציו מערוגה לערוגה. בגרסה מקבילה נאמר: "כגן הזה שהוא שותל את ברושיו מערוגה לערוגה" (פרקי ר' אליעזר, י"ח, ד"ה עשרה דברים נבראו).

הגן מעביר את נטיעותיו מערוגה אחת לחברתה כדי למצוא מקום מתאים ומרווח יותר. כך הקב"ה יעביר את עם ישראל עד לערוגה המשובחת ביותר - בית המקדש.

6. כערוגה מלאה מים

במתניתא תנא: ששים עד שנעשה כביצה המוזרת, והיא היתה **כערוגה מליאה מים**.
(סנהדרין פ"ג ע"ב)

כביצה המוזרת - ביצה בעלת נוזל אחיד במראהו ודלוח.

מדובר בתיאור מעשיו של זמרי בן סלוא שבא על המדיינית והצריך את פנחס להורגו. חכמים הקצינו מאד את המעשה וציינו, שזמרי פָּעַלָה הרבה מאד בעילות. כאן נאמר ששים ובמקום אחר הרבה יותר! חז"ל השוו את מצבו לאחר מעשהו לכביצה המוזרת, ואותה לערוגה מלאה מים. מעבר להיבט הפיסי של התיאור יש לזכור כי ערוגה קשורה במקורותינו לזרעים, וכמוה כביצה היא מסמלת פריה.

7. כערוגה זו שהכל דשין בה

ואמר רבי אליעזר: מאי דכתיב 'לחֲזֹן כערוגת הבשם' (שיר השירים ה יג) אם מִשִּׁים אדם עצמו **כערוגה זו שהכל דשין בה**, וכבושם זה שהכל מתבשמין בה - תלמודו מתקיים, ואם לאו אין תלמודו מתקיים. (עירובין נ"ד ע"א)

הגמרא עוסקת בתנאים לזכרון הלימוד. הדרשן נתן דעתו לביטוי הנדרש **ערוגת הבושם**, אשר מקיים מעין ניגודיות. ניגודיות זו קובעת תנאים לזכרון הלימוד: מצד אחד ענווה הנמשלת כאן **לערוגה שהכל דשים בה**; דהיינו, דורכים בה או עודרים אותה. אכן, הפעילות בערוגה נעשית אגב דריכה בה, או בסביבתה הקרובה (והשקית ברגלך?). מן הצד השני חייבת להיות מודעות **לריח הנעים** של התורה ולצורך להפיצו.

8. ערוגה שהיא מקבלת מימיה במדבר

רבי שמעון בן נתנאל - **ערוגה שהיא מקבלת מימיה במדבר**
(אבות דרבי נתן, נוסחה ב' כ"ט).

וכן - ולשמעון בן נתנאל קרא לו **גרועה שבמדבר שמחזקת מימיה**
(אבות דרבי נתן, נוסחה א' י"ד).

גרועה - **גרע** עניין מניעה וחיסרון הוא. לענייננו, זהו **בור** בקרקע. שקעורית המתמלאת במים.

במקור לאפיונם של תלמידי רבן יוחנן בן זכאי (משנה, אבות ב' ח'), הושוו שנים מהם למקורות מים: ר' אליעזר בן הורקנוס **לבור סוד שאינו מאבד טיפה** ור' אלעזר בן ערך **למעין המתגבר**. באותה משנה נאמר על רבי שמעון בן נתנאל - **ירא**

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

חטא. ניכרת המגמה להמיר מידה מוסרית בדימוי הקשור במקור מים, דוגמת שני חבריו. ערוגת מים הקשורה בחקלאות שלחין ושפע מים, הפוכה במהותה למדבר. נראה כי הכוונה היא שביראת חטאו דומה יכא-החטא לערוגה המחזיקה מים במדבר. דהיינו מסוגל להגיע לחיים מלאים ושלמים אפילו בסביבה מנוגדת מאד לאישיותו.

שים לב למשחק הלשון **גרועה - ערוגה**. בהסברו **לערוגה** קובע אבן שושן כי גזרונה אינו ידוע. ייתכן כי **גרועה** הנגזרת **מגרע** המציין את השקערוריות שבקרקע עומד גם ביסוד **ערוגה**.

ו. השקאה ומלאכות הגן

1. פוטר מים ראשית מדון

פוטר מים ראשית מדון ולפני התגלע הריב נטוש (משלי יז יד)
פוטר מים - פותח מים. פתיחת סכר או דבר אחר החוסם את זרם המים דומה לראשית הריב, שכן אחרי הפתיחה המים מתפרצים והולכים.
המסקנה המתבקשת: **לפני התגלע הריב נטוש**, שכן אחר כך קשה להחזיר את המצב לקדמותו, כשם שלא ניתן להחזיר את המים.

2. התגרה הזו דומה לצינור של מים שנפרץ בו פרץ

אמר רב הונא: האי תיגרא דמיא לצינורא דבידקא דמיא, כיון דרווח – רווח (סנהדרין ז' ע"א).
רש"י: "לצינורא דבידקא - כשהנהר גדל, פעמים שהוא מוציא לשדות שעל אגפיו כעין נגרים וצינורות קטנים, ואם אין סותמם מיד, הולכים ומרחיבים ושוב אינו יכול לסותמם".

זהו מאמר של אמורא בבלי המבוסס על המציאות בבבל ששדותיה מושקים מנהרות ומאמות מים. מדובר כנראה בחלק ממערכת ההשקאה הרגיש במיוחד ללחץ המים וכיוון שנובע בו פרץ הוא מתרחב.

3. ארבעה ראשי נהרות היה פותק במגרופית

ר' סימון אומר: 'עמו חכמה וגבורה' (איוב יב יג). בשעה שהיה מושלם לבוראו, **ארבעה ראשי נהרות היה פותק במגרופית אחת**. (בראשית רבה ט"ז א')

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

פּוֹתֵק - פּוֹתֵק הוא שורש נפוץ בעניין חקלאות שלחין. כאן משמעותו - הפסיק, קטע את זרימת הנהרות. **מגורפית** - כלי לגריפת טיט ולאסופו.

סמל לכוחו הגדול של אדם הראשון שהיה מתייחס לגן עדן כמו לגינת שלחין קטנה. כל זאת כשהיה מושלם לבוראו, ומכאן שיש קשר בין השלמות הרוחנית לשלמות הפיסית.

במקור סמוך נדרש השם פרת:

פרת שמפריד והולך עד שכלה במגרפה (בראשית רבה ט"ז, ג')

אנו נוטים לפרשו בעניין שלמעלה: עם שהופך במהלך ניקוזו והכוונתו לחקלאי, לתעלה צרה שניתן לכוון את מימיה באמצעות מגרפה. אומנם מגרפה אינה הכלי המקובל במקורות חז"ל לכגון אלה ועל כן הוצעו גם פירוש אחרים⁸. אולם, דומה בעינינו כי כוח המציאות גובר ויש לפרש לפי המקובל בחקלאות שלחין, והשימוש במגרפה הוא מושאל!

4. פרדס כשהוא משקה את כולו -

כשהוא... שבהם.

רבי אלעזר רמי: כתוב 'טוב ה' לכל' (תהילים קמה ט) וכתוב 'טוב ה' לקווי' (איכה ג כה). משל לאדם שיש לו **פרדס - כשהוא משקה, משקה את כולו; כשהוא עודר - אינו עודר אלא טובים שבהם.** (סנהדרין ל"ט ע"ב)

פרדס מושקה באורח מלאכותי, ועל כן לחלקת שלחין ייחשב. שתי מלאכות עיקריות יש בפרדס - השקאה ועידור (על **זיבול**, מלאכה נפוצה במקורות אחרים, ותר הדרשן, כדי להמחיש את העניין הנידון - ההבדל בין **טוב ה' לכל** לבין המשמעות המצומצמת של **טוב ה' לקו' בלבד**). ההבדל נעוץ בסוג העבודה בפרדס. השקאה שהיא חיונית ואי אפשר בלעדיה ניתנת לכל, אך טיפוח מיוחד - המסומל בעידור - ניתן לראויים לכך בלבד.

5. אם אינו עמל בה בפסל ובקורדום

ארץ מצרים **אם אינו עמל בה בפסל ובקורדום** ונודד שנת עיניו עליה אין לו בה כלום. אבל ארץ ישראל אינה כן אלא הם ישנים על מיטותיהם והמקום מוריד להם גשמים. (ספרי, עקב ל"ח)

⁸ מ' עסיס, סתומות במדרש בראשית רבה, בתוך **תעודה י"א**, תל אביב תשנ"ו, עמ' 1-5. עורכים - מ"ר לרנר ומ"ע פרידמן.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בבבלי (בבא מציעא פ"ב ע"ב) נזכר פסל יחד עם מרא (מעדר) וקרדום. כל אלו ענייני 'מפסלת'. כאן נראה כי משמעותו מעדר.⁹
בהמשך נאמר: "... לפי שארץ מצרים **פסולת** כל הארצות..." (שם) הווי אומר, משחק לשוני בין **פסולת לפסל**.

⁹ ערוך השלם מהדורת קוהוט, **פסל**, עמ' שע"ט.